

BUXORO VILOYATI
HOKIMLIGI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS
TALIM VAZIRLIGI

BUXORO
DAVLAT
UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI

DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH
MARKAZI

DAVLAT TILI - TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA
MIQYOSIDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMANI

21-Oktabr

O'zbek tiliga davlat tili
maqomi berilgan kun
muborak bo'lsin!

BUXORO-2020

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI INNOVATSION
RIVOJLANISH VAZIRLIGI
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI
BUXORO VILOYAT HOKIMLIGI**

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

BUXORO, 2020-yil, 16-oktabr

DAVLAT TILI – IJTIMOYIY TARAQQIYOT VA

MILLIY YUKSALISH MEZONI

“Davlat tili – ijtimoiy taraqqiyot va milliy yuksalish mezoni” mavzusida Respublika masofaviy ilmiy-amaliy anjumani ilmiy maqola va tezislari to'plami. (2020-yil,16-oktabr). Buxoro: 2020-y. 706 bet.

MAS'UL MUHARRIR:

Ahmedov A.R.

– f.f.n., dotsent

TAQRIZCHILAR:

Abuzalova M.Q. – f.f.d., prof.

Nazarova S.A. – f.f.n., dots.

Eshonqulov H.P. – f.f.n., dots.

Yo'ldosheva D.N. – p.f.n. dots.

TO'PLOVCHI VA NASHRGA TAYYORLOVCHI:

G'aybullayeva N.I. – f.f.f.d (PhD)

Tosheva D.A. – f.f.f.d (PhD)

G'ulomova Sh.Q. – f.f.f.d (PhD)

Ushbu Respublika masofaviy ilmiy-amaliy anjumanining ilmiy maqola va tezislari to'plamida O'zbekiston Respublikasining “Davlat tili haqida”gi Qonuni qabul qilinganining 31 yilligi hamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5850-son Farmonida ko'zda tutilgan “O'zbek tili bayrami kuni”ni keng nishonlash, jumladan: o'zbek tilining davlat tili sifatida nufuzini oshirish va qo'llanish ko'lamini yanada kengaytirish shuningdek o'zbek tilining davlat va jamiyat hayotidagi mavqeyini yanada yuksaltirish, davlat tilining rivojlanishi, tarixiy taraqqiyoti, istiqboli bilan bog'liq ilmiy tadqiqotlar samarasini oshirish, o'zbek nazariy tilshunosligi, leksikologiya hamda leksikografiyasi, til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasida belgilangan vazifalar va amaliy filologiyani rivojlantirish, o'zbek tili ta'limi muammolari, davlat tilida ish yuritish va nutq madaniyati masalalari borasida fikr va tajriba almashish, sohada amalga oshirilayotgan ishlarni tahlil qilish va bu boradagi takliflarni ishlab chiqish bo'yicha ilmiy, amaliy va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mazkur to'plamga kiritilgan maqolalar va tezislarning mazmuni, statistik ma'lumotlar hamda bildirilgan fikr va mulohazalarga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

Ahmadova U.Sh.	Hunarmandlar nutqida perifrazalar	366
Gulyamova Sh.K.	An'anaviy tilshunoslik va kompyuter lingvistikasida polifunksionallik masalasi	369
Karimova G. Sh. Muqimova G.R.	O'zbek tilida o'simlik nomlari asosida shakllangan ko'chma ma'noli so'zlarning izohi	377
Jumayev T.	Lisoniy relikht – tarixiy qoldiq sifatida	381
Jo'rayeva D.	Nutqning ta'sirchanligi – murabbiy yutug'i	386
Mustaqimova Q.S. Sayfulloyev A. A.	Zamonaviy reklama tili va uslubi	389
Norova M.F.	Ingliz va o'zbek tillarida grafostilemlar	392
Pardayev A.B.	Ziddiyat va uning yordamchi so'z turkumlarida namoyon bo'lishi	395
Salixova Z.A.	O'zbek tili millat ko'zgusidir	400
Sidikova Z.M.	Badiiy adabiyot asosida kichik maktab yoshi o'quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish	402
Xamroyeva Sh.M. Kuramshin R.M.	O'zbek tili morfologik analizatorini yaratishda "STARLING" morfologik analizatori tajribasidan foydalanish xususida	405
Cho'lliyeva G.T.	Intonatsion birliklar	409

5-SHO'BA: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING MILLIY YUKSALISH VA ILMIY TAFAKKUR TARAQQIYOTIDAGI O'RNI

Muallif (lar)	Mavzu	Bet
Abuzalova M.K. Axmadova D.A.	Tibbiyot sohasiga oid publitsistik matnlarda metaforalar	415
Abuzalova M.K. Nurboyeva M.V.	Leksemalarning gender xususiyatiga asoslangan assotsiatsiyalar qiyosi (A.Oripov va E.Vohidov ijodi misolida)	418
Ahmedov.A.P.	O'zbek shevashunosligi vazifalari haqida	423
Ahmedova D.B. Jo'rayev Q.I.	Semantik razmetkaning o'rganilishi va amaliyotda qo'llanilishi	426

LEKSEMALARNING GENDER XUSUSIYATIGA
ASOSLANGAN ASSOTSIATSIYALAR QIYOSI

(A.Oripov va E.Vohidov ijodi misolida)

Abuzalova Mehriniso Qodirovna,

filologiya fanlari doktori, BuxDU O'zbek tilshunosligi kafedrasida professori

Nurboyeva Maftuna Vahobjon qizi,

BuxDU magistranti

ANNOTATSIYA. Maqolada E.Vohidov va A.Oripov ijodidagi gender xususiyatga asoslangan assotsiatsiyalar va ularning spetsifikatsiya tahlil qilinadi.

Insonning olamni idrok etishi va uni tilda aks ettirishi muammosi tahlilida til egalarining lisoniy ongi, tafakkuri, xotira imkoniyatlari, lisoniy ongida jamlangan leksik birliklar zaxirasi, leksik zaxiradagi birliklarning o'zaro munosabati kabilarni tekshirish assotsiativ tilshunoslik sohasida muhim o'rin tutadi. Shuningdek, leksik zaxira ko'lami va sifati insonning tafakkur darajasini belgilab bersa, uning tarkibi egasining gender belgisini ham namoyon qiladi.

Hozirgi kundagi gender muammosiga oid tadqiqotlarni V.A.Kirilina ikki yo'nalishga ajratadi[2]: 1. Gumanitar fanlar doirasida gender muammosi. Bunda sotsiologiya, psixologiyada o'rganilgan tadqiqotlar tilshunoslik uchun asos bo'ladi. Genderning kategoriya sifatidagi va antologik maqomi o'rganiladi.

a) gender tahlilining umumilmiy prinsiplari.

- gender – madaniyat va jamiyat taraqqiyotining hosilasi bo'lib qiyosiy xarakterga ega; konvensional mohiyat sifatida tan olinadi;
- gender boshqa sotsiomadaniy konstruktlar kabi o'zgaruvchidir;
- gender umumilmiy kategoriyadir; har bir fan doirasida genderning o'ziga xosligini va qaysi metodlar yordamida o'rganilishini e'tiborga olish kerak.

b) gender tahlilining lingvistik prinsiplari.

- gender kommunikativ muloqotning muhim mezonini sanaladi;
- genderning madaniy simvolik tabiati gender bilan bog'liq o'xshatishlarning yuzaga kelishiga olib keladi;

• til va kommunikatsiyalarning gender aspektlarini o`rganish uchun lingvistik metodlar qo`llaniladi. Umuman tilshunoslikda qo`llanilayotgan (sotsiolingvistik, psixolingvistik, lingvomadaniyatshunoslik va boshqa) metodlar foydalaniladi.

2. Lingvistik genderologiya yoki gender lingvistikasi muammosi. Gender lingvistikasi – ilmiy yo`nalishdagi gender tadqiqotlari tarkibiga kirib, lingvistik tushunchalar yordamida genderni o`rganadi.

Bundan tashqari, lingvistik genderologiya har qanday yangi yo`nalish kabi o`ziga xos qirralarga, ya`ni tushunchalar apparati kategoriyalari aniq shakllanmagan yangi yo`nalishdir. Bu yangi yo`nalish o`ziga xos tadqiqot usullari va metodlarining shakllanish jarayonidadir. Shu bilan birga tilshunoslik ilmiy maydonidagi olimlar lingvistik tadqiqotlar metodlaridan hamda, sotsiolingvistika, psixolingvistika va boshqa gumanitar fanlar (lingvistika, tarix, adabiyotshunoslik va boshq.) metodlaridan foydalanishyapti.

Biz ishimizda, asosan, nutqning gender xususiyatlari va gender assotsiatsiyalar haqida fikr yuritib, misollar keltiramiz. Avvalo, tahlil uchun tanlangan she`rlardagi lirik qahramonning gender xususiyatini aniqlab olamiz. Biz ijodini tahlil qilayotgan har ikki ijodkor kuchli jins vakili bo`lganligidan aksariyat she`rlarining lirik qahramonlari ham shu jinsga mansub. Shu sababdan ham stimul so`z(sarlavha) ta`sirida erkak jinsiga tegishli assotsiatsiyalar hosil bo`ladi.

Dastavval, atoqli shoiramiz Zulfiya ijodiga oid – ayol va erkak jinsining gender xususiyatlari aks etgan ajoyib bir she`rini keltirib o`tamiz:

Sening maftuning

*Yaxshiki, yigitda er yuragi bor,
U sevsa, hech qachon yonmas yashirin.
Sevging to`g`risida o`zing ochding so`z,
Ey ko`zi qop-qora, so`zlari shirin!
Mening sevganimni hali bilmasding,
Tanho o`rtanishdan men oldim lazzat.
Dilimni kemirgan muhabbat sirin,
O`zim ardoqladim, ham qildim izzat.
Qalbinga yozilgan muhabbat so`zi,
O`yimni chulg`adi mening har minut.
Lekin ishondimki, sen so`z ochmasang,*

MILLIY YUKSALISH MEZONI

Shu dardda o'lsam ham etaman sukut.

Hatto bilmas edim: sevarmidim sen,

Balki, sevganingdir bir baxtiyor qiz.

Balki, xayolingdan men behad yiroq,

Ammo sen dilimda kecha-yu kunduz..

Faqat o'yladimki, uyatdir qizga

Yigitga sevgisin aylasa izhor.

Bu dog' solar dedim qizning husniga,

Endi ilojim yo'q bo'lmayin iqror.

Uzoq men axtardim, ammo o'zimda

Bir kuch topolmadim sevgidan ustun!

Men seni sevaman, sehrigar yigit,

Butun borlig'im-la men senga maftun...

She'r matnidan ham anglashyaptiki, qarama-qarshi jins vakillariga xos xususiyatlar, odatlar ham bir-biriga zid. Ularning aynan bir voqelikka munosabatlari ham turfa. Erkak va ayol nutqidagi leksemalarni qiyoslab o'rgangan tilshunoslar kuzatishicha, tildagi yangilanish jarayonlari ayollarga nisbatan erkaklar tomonidan tez qabul qilinib, ilmiy va kasb-hunarga oid yangi leksemalar erkaklar nutqida ko'proq va faolroq qo'llanilar ekan[4].

Aytish mumkinki, bir jinsga mansub bo'la turib ham stimul so'z asosida yuzaga chiqqan assotsiatsiyalar turlicha bo'lishi mumkin. Erkin Vohidov va Abdulla Oripov ijodining ham aynan shu jihatiga e'tibor qaratishga harakat qildik. Xususan, Erkin Vohidovning „Visol sog'inchi“ she'rining matni bilan tanishganimizda shu holatning guvohi bo'ldik:

Visol sog'inchi

Yor vaslini sog'insam,

Sayr etaymu bog'-rog',

Bog'-rog' sayr etganimdan

Ko'nglim o'lmas chog'rog'.

Xushlamas hijronda ko'nglum

Lolazor saylini ham.

Chunki bag'rim lolalarning

Bag'ridan ham dog'rog'.

Gar sog'imchim sharhin aytsam

Yondirar Farhod o'zin,

Yo ochay, Majnunga dardim

Ul-ku mendan sog'rog'.

Dardlashurga do'st qani-u,

Dillashurga yor qani,

Topganim ul oshnoroqdir,

Bul esa o'rtog'rog'.

Intizorlik dardin, Erkin,

Haddi yo'q, poyoni yo'q.

Yor ozor topmasin deb

Men qo'sharman "rog'-rog'".

She'r matnidan uning muallifini bilmay turib ham satrlar erkak kishi qalamiga mansub ekanligi ayonlashmoqda. She'rdagi "yor", "intizorlik dardi", "hijron", "sog'inch" assotsiatlari umumjins so'zlar hisoblansa, "yor vasli", qolaversa, "Farhod", "Majnun" kabi talmeh san'ati na'munalari erkak kishiga xos assotsiativ leksemalardir. Shoirning "Sevgi otashi" she'rida ham ushbu holatni kuzatamiz:

Sevgi otashi

*Qon emasdur jism aro ul,
Shu'lasidur ishq o'tin,
Mo'y emasdur tan uza bul,
So'xta jonimdan tutun.
Bilmadim, ul otash ichra
O'rtanib bo'lgumado
Yo samandardek chiqarman
O't arosidan butun.
Mumkin ermas xas ichida
Cho'g'ni pinhon aylamak,
Ishq solib jismimga yong'in,
Oshikor o'ldi bukun.*

*Ishqu hajr olamga meros,
Bo'yla merosdur azal
Bizga Farhodan fidolik,
Bizga Majnundan junun.
Ishq bir oftobdur munavvar,
Zarradan Zuhro qadar –
Ul quyoshning tebrasida
Aylanurlar besukun.
Yor sevib, olding sen, Erkin,
Bu jahondin ko'p saboq,
Bundan ortiq qayda maktab,
Qaydadir dorilfunun?*

Anglashilyaptiki, ushbu she'rda ham „ishq o'ti“, „hajr“, „yor“, „otash“ kabi umumjins assotsiatsiyalari; „samandar“ va yuqoridagi she'rda qo'llangan talmehning aynan o'zi ishlatilgan.

Abdulla Oripov ijodida esa bu holat biroz o'zgacha. Ya'ni bu ijodkor shu mavzuga hamohang she'rlarida ma'shuqani tasvirlashga ko'proq o'rin beradi. Bu esa, o'z navbatida, she'rda gender xususiyatining yorqinroq namoyon bo'lishiga hissa qo'shgan. Jumladan, shoirning „Noma'lum qiz suratiga“ deb nomlangan she'rida fikrimiz isbot topadi:

Noma'lum qiz suratiga

*Sen chindan ham go'zalsan,
Lablaring ol, qirmizi...
Sochlaringga sunbul band,
Ko'zlaring tong yulduzi.*

*Sen chindan ham go'zalsan,
Huzuringga keldim bot.
Yolboraman, tush pastga,
Yolboraman, parizod...*

Aytish mumkinki, she'r to'laligicha erkak kishiga xos, gender bo'yoqli assotsiatlardan tashkil topgan. Xususan, „go'zalsan“, „lablaring ol, qirmizi“, „sochlaringga sunbul band“, „ko'zlaring tong yulduzi“, „yolboraman“,

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

“parizod” kabi assotsiatlar faqat erkak kishi nutqiga xos boʻlib, ayollarga qarata ishlatiladi. Bundan tashqari, shoirning “Sizni uchratguncha..” sheʼrida ham shu holat kuzatiladi:

Sizni uchratguncha

Qay fursat men sizni koʻrdim banogoh,	Hech kimni hayratga solmas hech qachon,
Endi zarra hijron dilimni gʻashlar.	Mening yoningizda yoʻgʻim yo borim.
Buncha yarashmasa oʻzingizga, oh,	Yo falak, shuncha yil kezibman sarson
Munis tabassum-u maʼyus qarashlar.	Sizni uchratguncha, erka dilbarim...

Mazkur sheʼrdagi “munis tabassum”, “maʼyus qarashlar”, “erka dilbarim” assotsiatlari ham erkak nutqiga xos boʻlib, ayollar nutqida ishlatilmaydi.

Oʻzbek tili grammatikasida rod kategoriyasi boʻlmasa-da, erkak va ayol nutqida juda koʻp tafovutlar bor. Tilning jinsga koʻra xoslanishi ayon fikr deyishingiz mumkin. Lekin nutq bir jins doirasida ham farq qilishini yuqoridagi misollarning oʻzi aytib turibdi. Erkin Vohidov ijodida umumjins assotsiatsiyalaridan tashqari, oshiqning iztiroblari, holatini aks ettirishga yoʻnaltirilgan gender boʻyoqli assotsiatlar uchrasa, Abdulla Oripov ijodida maʼshuqaning taʼrif-u tavsifi asosida erkak nutqiga xos assotsiatlar qoʻllanilgan. Bu holatni esa har bir ijodkorning mavzuga oʻziga xos yondashuv uslubi, fikrlash tarzi va tafakkurga ega ekanligi bilan izohlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лутфуллаева Д.Э. Ассоциатив тилшунослик назарияси. – Тошкент: Meriyus, 2017. -9-10 б.
2. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах// Гендерные образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы: Материалы международной научной конференции, Иваново, 24-25 июня 2003 г. – Иваново: Иван.гост.ун-т, 2003. –с.с.132-138.
3. Махмудов Н., Одилов Ё. Сўз маъно тараққиётида зиддият. – Т.: Академнашр. 2014. – 284 б.
4. Потапов В.В. Многоуровневая стратегия в лингвистической гендерологии // Вопросы языкознания. 2002, 1, С.103-130.

DAVLAT TILI – IJTIMOIIY TARAQQIYOT VA MILLIY YUKSALISH MEZONI

*(O'zbek tiliga Davlat tili maqomi berilganligining 31 yilligiga
bag'ishlangan respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari)*

«Sharq – Buxoro» MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar Mustaqillik ko'chasi 70/2 uy.
Tel: 0(365) 222-46-46
